

yemeyecek derecede fakirlerle Celâlî korusundan kaçanlar da yazılıdır (BA, MAD, nr. 1294).

XVII. yüzyılın ilk çeyreğine ait başka müsellim ve piyade defterleri de vardır. 1620'den sonra avâz defterleri daha kapsamlı hale gelmiştir. Bundan maksat, avâz yükümlülüğünü bir bölgedeki bütün vergi mükelleflerine adil biçimde yaymaktır. 1616 tarihli Halep defteri en erken tarihli defterlerdendir. Bu tür defterler en çok 1642 yılı civarında görülür. Ancak yapılan genel sayım yüzünden devrin sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa epeyce tepki çekmiştir. Naimâ'ya göre onun azlinin ve katlinin sebeplerinden biri de hazine gelirlerini arttırmak için yaptığı çeşitli islahatlarla bu çerçevede yapılan avâz ve cizye tahriri sırasında halka yapılan zulümlerdir (Târih, III, 977-978). XVII. yüzyılın ileri dönemlerinde de avâz ve cizye tahrirleri yapılmış, bu tür sayımların neticesinde mufassal ve icmal defterleri tertip edilmiştir. Sancaklar veya eyaletler arasında farklar olmakla birlikte defterlerin ortak özellikleri vardır. Mufassal defterlerde kasaba ve köylerde askerî ve ulemâ kesimiyle reâyâ ayrı ayrı yazılmıştır. Bazı defterlerde toplam rakamlar, bazılarında ise bunların kaç avâz hânesine tekabül ettiği gibi bilgiler mevcuttur. Kişilerin meslekleri, özürllük halleri, muafiyetleri vb. hususlar da defterlerde yazılıdır. Bölgelerin bir kısmında (Şarkîkarahisar, Erzurum vb.) hânelerin yanında bazı kişilerin tasarrufundaki bağlar ve araziler de kaydedilmiştir (BA, MAD, nr. 299, 5152).

Mufassal avâz defterleri esas olarak yerleşim birimlerindeki hâneleri kayda geçirmiştir. Bazan bu hâneler nefer, hâne ve mücerret gibi kategoriler şeklinde zikredilir, fakat asıl olan, avâz vergisini ödeyebilen yetişkin hâne sahibi erkekleri ve bazı hallerde dul kadınları kaydetmektir. Bunların arasında yaşlılık, fakirlik, avâz ödemeye yeterli toprağı bulunmama ve hastalık gibi sebeplerle hâneye dahil olmayanlarla avâz yükümlülüklerini belirli hizmetler karşılığında yerine getirdiklerinden vergiden muaf tutulanlar da zikredilir. Defterlerde ayrıca hâne sahibi askerî sınıf mensuplarının (askerî, ulemâ, seyyidler, zâviyedarlar vb.) yazılı olduğu (BA, MAD, nr. 3880, 5152), ancak özet defterlerde (BA, MAD, nr. 6422; KK, nr. 2602) bu hânelerin ilgili birimin hâne sayısına dahil edilmediği tesbit edilmektedir. Bazı eyaletlerin mufassal defterlerinde sadece avâz ödeyebilen nüfusun belirlenmesiyle kalınmamış, sancak temelinde özet halinde bunların

kaç nefer ve kaç hâne (avâz hânesi) olduğu da belirtilmiştir (BA, MAD, nr. 3074). Diğer bölgelerde ise bu tesbit işi icmal defterlerinden izlenebilmektedir. Sivas'a bağlı Amasya sancağı defterinde dul kadınlar (havâtîn-i tul) kategorisi özellikle dikkati çeker. Klasik tahrir defterlerinde gayri müslim nüfusun yoğun olduğu yerlerde hâne reisi konumundaki kadınlar ise "bive" (dul) adı altında yazılmıştır. XVII. yüzyılda avâz tahrirleri hem Anadolu'da hem Suriye'de hem de Balkanlar'da çeşitli sancaklarda birçok defa yapılmış, XVIII. yüzyılda da sürmüştür. Tanzimat dönemi öncesinde II. Mahmud'un kurduğu yeni ordu için asker tedariki gündeme gelince erkek nüfusun durumunu tesbit amaçlı, geniş çaplı nüfus tahrirleri yapılmıştır. Bu tahrirlerde erkek nüfus yaş ve dış görünüş kategorilerine göre tesbit edilmiş, altı aylık periyotlarla nüfusun geçirdiği vukuat da (ölüm, doğum, göç) yazılarak ana kütük defterlerine kaydedilmiştir. Bu gelişme ileride modern nüfus sayımlarının başlangıcını oluşturacaktır. Ayrıca Tanzimat'tan sonra temettuat denilen mal ve varlık sayımlarını içeren defterlerin hazırlanıldığı bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüdavendîgâr Livası Tahrir Defterleri (haz. Ömer Lutfi Barkan – Enver Meriçli), Ankara 1988, Ömer Lutfi Barkan'ın girişi, s. 1-144; *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* (nşr. Halil İnalıcık), Ankara 1954; *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri: 937-1530* (nşr. Ahmet Özkılıç v.dğr.), Ankara 1993, Halil İnalıcık'ın girişi, I, 1-7; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 176; Naimâ, *Târih* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, III, 977-978; Barkan, *Kanunlar*, tür.yer.; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 38-42; M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia: 1450-1600*, London 1972, s. 51; N. Beldiceanu, *XIV. Yüzyılda XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tumar* (trc. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1985, tür.yer.; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990: Bildiriler*, İstanbul 1991, s. 149-155; a.mlf., "Mufassaldan İcmale", *Osm.Ar.*, sy. 16 (1996), s. 37-44; H. W. Lowry, *Studies in Defterology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, İstanbul 1992, tür.yer.; L. T. Darling, *Revenue-raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1500-1660*, Leiden 1996, tür.yer.; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmir: XVI-XVIII. Yüzyıllar* (doktora tezi, 1997), MÜ Tarih Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; a.mlf., "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, İstanbul 2003, s. 267-286; G. Dâvid, *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim: 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı* (trc. Hilmi Ortaç), İstanbul 1999, s. 7-13; Oktay Özel, "Avâz ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi*

ve İstatistik (haz. Halil İnalıcık – Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 35-50; a.mlf., "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâz Defterleri", *TTK Bildiriler*, XII (1999), III, 735-743; Halil İnalıcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", *TTK Belleten*, XXIII (1959), s. 575-610; T. Halasi-Kun, "Some Notes on Ottoman Mufassal Defter Studies", *JTS*, X (1986), s. 163-166; C. Heywood, "Between Historical Myth and 'Mythohistory': The Limits of Ottoman History", *Byzantine and Modern Greek Studies*, XII, Oxford 1988, s. 315-345; R. Murphey, "Ottoman Census Methods in the Mid-sixteenth Century: Three Case Studies", *St.I.*, LXXI (1990), s. 115-126; M. Kiel, "Remarks on the Administration of the Poll Tax (Cizye) in the Ottoman Balkans and the Value of Poll Tax Registers (Cizye Defterleri) for Demographic Research", *EB*, sy. 4 (1990), s. 206-249; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, sy. 22 (1991), s. 429-439; Kemal Çiçek, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 6, Ankara 1995, s. 51-89; Zeki Arkan, "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", *Osm.Ar.*, sy. 16 (1996), s. 1-13; Fatma Acun, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2000, s. 319-332; Suraiya Faroqi, "Tahrir", *EP* (İng.), X, 112-113. MEHMET ÖZ

et-TAHRİR ve t-TENVİR

(التحرير والتنوير)

Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un

(ö. 1973)

Kur'an tefsiri.

Eserin önsözünde belirtildiğine göre ilk adı *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedid ve tenvirû'l-'akli'l-cedid min tefsiri'l-kitâbi'l-mecid* olup sonraları müellifi tarafından *et-Tahrir ve t-tenvir mine't-tefsir* şeklinde kısaltılmıştır. İbn Âşûr, Zeytûne Üniversitesi'nde verdiği tefsir derslerini önce *Mecelletü'z-Zeytûne*'de periyodik olarak yayımlamış (Belkâsım el-Gâlî, s. 75), ardından bunları bir araya getirip eserini oluşturmuştur. İbn Âşûr, tefsirin başında kendi yöntemini anlatırken daha önce yazılan tefsir kitaplarındaki yorumları olduğu gibi benimsemişliğini, bunlara karşı bir tavır da almadığını ifade etmekte, kendisinin hiçbir kaynakta görmediği bazı mânaları kitabında kaydettiğini belirtmektedir. Özellikle meânî, beyân ve bedî' sanatlarını içeren belâgatın Kur'an'ın hemen her âyetindeki yansımalarını ortaya koymaya ağırlık verdiğini zikretmekte ve bu hususun eski tefsirlerin hiçbirinde yer almadığını söylemektedir. Müellif ayrıca âyetler arasındaki muhteva ve üslup ilişkisine (tenâsübü'l-âyet) önem verdiğine dikkat çekmekte, sûreler

arasındaki tenâsübü anlatmanın ise müfessirin görevi olmadığını vurgulamaktadır.

et-Tahrîr, sunuş niteliğindeki bu kısımdan sonra Kur'an ilimlerinden bahseden on bölümle (mukaddime) başlar. Burada tefsirin tarifi, müstakil bir ilim olduğu, tefsir ve te'vil arasındaki fark, tefsir ilminin dayandığı belâgat, lûgat, tefsire dair rivayetler, usûl-i fıkıh ve kelâm ilmi, dirâyet tefsirinin meşruiyeti ve işârî tefsirin eleştirisi, Kur'an tefsirinde hedeflenen amaçlar, nüzûl sebepleri, kıraat farklılıkları, Kur'an'da yer alan kıssalar, Kur'an'ın isimleri, âyet ve sûrelerinin tertibi, Kur'an'ın hakiki, mecazi, kinayeli mânaları ve i'câzı konuları yer alır. Bu kısmın sonunda "Mübtekerâtü'l-Kur'ân" (Kur'an'ın orijinal yönleri) başlığı altında Kur'an'daki darbimeseller, özlü anlatımlar (îcâz), birden çok anlam taşıyan kelimelerin yer aldığı ifadeler vb. konulara yer verilir, ardından yine Kur'an'ın etkili anlatım özelliklerinin bir kısmına temas edilir (krş. Vural, s. 122).

Eser, klasik dirâyet tefsiri niteliğinde görülmele birlikte kendine özgü bir iç plana sahiptir. Müellif bir sûrenin tefsirine geçmeden önce onun ismi veya isimleri hakkında bilgi verir, Mekkî yahut Medenî olduğunu, nüzûl sırasını ve sebebini, önceki sûre ile münasebetini ve âyet sayısını belirtir. Daha sonra sûrenin muhtevasını özetler veya maddeler halinde sıralar. Âyetleri bölümlere ayırarak açıklamaya çalışır. Eserde Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî ve Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin tefsirleriyle Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı başta olmak üzere daha çok dirâyet tefsirlerine, ayrı-

ca hadis, fıkıh ve fıkıh usulü, kelâm, tasavvuf ve siyer kaynaklarına bolca atıflar yapıldığı görülür. Bunların dışında kitapta iştişâdda bulunmak amacıyla Câhiliye devrinden itibaren Arap şiirine başvurulmuş, eserde 2682 beytin yer aldığı tesbit edilmiştir (a.g.e., s. 254-259). Arap atasözlerini de kullanan İbn Âşûr tefsirinde bütün kıraat vechlerini zikretmiş, İbn Atıyye'nin görüşüne muhalefet ederek şâz kıraatlerin fesahate aykırı olmadığını söylemiştir (Birri, s. 52). Müellifin genç yaşta Muhammed Abduh'un sohbetlerine katılması ve bazı görüşlerini benimsemesi, tefsirinde ondan etkilendiği düşüncesini akla getirirse de *et-Tahrîr*'de böyle bir etkinin varlığından söz etmek mümkün değildir. İbn Âşûr eserinde bazı orijinal tesbitlerde bulunsa da genel olarak klasik yöntemden ayrılmamıştır. Eserin sonunda verilen bilgiye göre otuz dokuz yıl altı ayda tamamlanan tefsir otuz cüz, on beş mücelled halinde yayımlanmıştır. İlk cüz Tunus'ta basılmış (1956), sonraki cüzler Kahire'de (1965-1966) ve 1968'den itibaren yine Tunus'ta basılmaya devam etmiştir. Tam neşri ilk defa 1984'te Tunus'ta gerçekleştirilmiş olup sonraki yayımlar tıpkıbasımdır (Vural, s. 87).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Beyrut 1420-1421/2000, I-XXX; Subhî Atîk, *et-Tefsîr ve'l-makâşid 'inde's-Şeyh Muhammed Tâhir İbn Âşûr*, Tunus 1989, tür.yer.; *Bibliyografya fî mâ bi-mü'elleftî's-Şeyh Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr*, Tunus 1993, tür.yer.; M. Aziz b. Âşûr, "Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr", *Dâ'iretü'l-ma'ârifî't-Tünisiyye*, Kartâc 1990, I, 40-46; Ömer Dumlu, "Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri", *Örneklerle Tefsirin Dünü Bugünü Sempozyumu*, Sam-

sun 1993, s. 157-176; Belkâsım el-Gâfî, *Şeyhü'l-Câmi'i'l-a'zam Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr: Hayâtühü ve âşâruh*, Beyrut 1417/1996, s. 75; Mahmûd Şemâm, *A'lâm mine'z-Zeytûne*, Tunus 1996; Havvâs Birri, *el-Mekâyisü'l-belâgiyye fî tefsîri't-Tahrîr ve't-tenvîr*, Beyrut 2002, s. 52; Faruk Vural, *Tâhir İbn Âşûr ve et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsiri* (doktora tezi, 2002), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ergin Çoban, *Taberî ve Tâhir İbn Âşûr Tefsir Mukaddimelerinin Usûl Açısından Değerlendirilmesi* (yüksek lisans tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AHMET COŞKUN

TAHRİRİYYE

(تحريرية)

Abdülbâki Nâsır Dede'nin

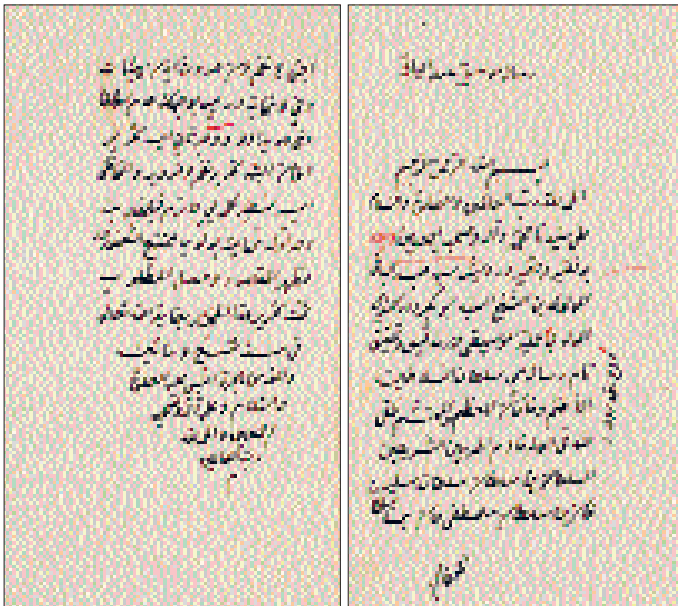
(ö. 1821)

kendi geliştirdiği

mûsiki yazısına dair eseri.

Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhlerinden Abdülbâki Nâsır Dede'nin Türkçe kaleme aldığı mûsikiyle ilgili iki eserinden biridir. 1209 (1794) yılında tamamlanan eser müellifin bildirdiğine göre Sultan III. Selim'in emriyle kaleme alınmıştır. Eserde Abdülbâki Nâsır Dede'nin kendi adıyla anılan, ebced mûsiki yazısını esas alarak düzenlediği harflere dayalı nota sistemi açıklanmış ve bazı mûsiki eserleri bu yeni yazıyla kaydedilmiştir. *Tahrîriyye* mukaddime, notalı bölüm ve hâtıme olmak üzere üç kısımdan ibarettir. Müellif eserin başında, *Tedkik u Tahkik* adlı risâlesini padişaha takdim ettikten sonra o zamana kadar mûsiki yazım kuralları hakkında hazırlanmış herhangi bir eserin bulunmadığını söyler ve eserine *Tahrîriyye* adını verdiğini kaydeder (eserin diğer nüshasında bu isim *Tahrîriyyetü'l-mûsiki* şeklinde de geçmektedir). *Tahrîriyye*'nin "Şürû" adlı giriş bölümünde Abdülbâki Nâsır Dede mûsiki yazımının, nağmelerin işareti olan harflerin yazımıyla bu harflerin altına vuruş sayısını rakamla ve sözlerini hecelere taksim ederek yazmaktan ibaret olduğunu söyler. Daha sonra yegâhtan tiz hüseyniye kadar otuz yedi perdeden oluşan harf mûsiki yazısı bir tablo halinde verilir, ardından bu yazının nasıl kullanılacağı örneklerle anlatılır ve bu sistemde yer alan "sus" işareti üzerinde durulur. Bu arada Nâsır Dede'nin "teneffüs" adını verdiği, nokta ile gösterilen sus işaretinin Türk mûsiki tarihinde ilk defa bu nota sisteminde kullanıldığını ifade etmek gerekir. Bu notanın bir diğer özelliği de harflerin noktasız yazılmış olmasıdır.

Eserin notalı bölümünde yeni nota sistemiyle III. Selim'in süzidilârâ makamın-

Tahrîriyye'nin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3898)